

Grekləriň Zewsi, skandinawlaryň Odini bolsa, türkleriňem Ülgeni, Erliđi, Umaýy bar...

Category: Edebi makalalar, Kitapcy
написано kitapcy | 26 январа, 2025

Grekləriň Zewsi, skandinawlaryň Odini bolsa, türkleriňem
Ülgeni, Erliđi, Umaýy bar... GREKLERIŇ ZEWSI, SKANDINAWLARYŇ
ODINI BOLSA, TÜRKLERIŇEM ÜLGENI, ERLIĐI, UMAÝY BAR:

AZ BILINÝÄN TÜRK MIFOLOGIÝASYNYŇ DETALLARY

*Edebiyat mugallymy, edebiyatşynas Merwe Kökeniň täze çapdan
çykan «Türk mifologiyasy» kitaby türkleriň yslamdan öň ynanan
hudaýlary we adatdan daşary güýçleri barada gyzykly
maglumatlar berýär.*

Türk mifologiyasynda erbetligiň hudaýy Erlik (çepde). Aýallaryň, çagalaryň, haýwanlaryň penakäri aýal hudaý Umaýy şekillendirýän suratyň awtory Nuraý Bilgili / Erligiň suraty: [facebook.com/Türk mifologiyasynyň taryhy](https://www.facebook.com/Türk_mifologiyasynyň_taryhy) / Umaýyň suraty: [Twitter @NurayBLGL1](https://twitter.com/NurayBLGL1))

Zews, Gerkules, Afrodita diýlende, adamlaryň köpüsi bularyň nämedigini azda-kände bilýärler.

Hristianlykdan öňki paganistik ynanjyň agalyk süren döwürlerinde gadymy grekleriň hudaýlaryna degişlidigine ynanylýan we biziň günlerimizde grek mifologiyasyndan aýrylmaz bölegi bolup galan bu atlar şindizem Türkiýe ýaly ýurtlarda birnäçe kafe-baryň, hususy kärhananyň atlaryny göterýär.

Şeýle-de soňky ýyllarda b.e.öňki IX-X asyrlarda Ýewropanyň kenarlaryny talan wikingler baradaky kinofilmleriň köpelmegi bilen skandinaw mifologiyasynyň gahrymanlary bolan Odindir Toryň atlarynyňam Zews ýaly tanalmagyna getirdi.

Skandinaw we german mifologiyasynda bar bolan «elfler» atly periler-de «Ýüzükleriň hökümdary» kinofilmi bilen dünýäniň çar künjünde tanaldy.

Taryhda her jemgyýetiň özüne görä mifologiyasy, hekaýatlary baram bolsa, bularyň köpüsi grek, müsür ýa-da skandinaw mifologiyasy ýaly tanalyp durlanok.

Mifologiya sözünüň manysy boýunça mifleriň (adatdan daşary güýçlerdir adamlar baradaky toslanan kyssalar, halk hekaýatlary), döreýişlerini, manylaryny düşündirýän ylmyň aýratyn ugry.

Düýpli taryhy geçmişi bolan türkleriňem mifologiyasy bolupdyr. Edebiyat mugallymlygynyň daşyndan edebiyat, taryh ýaly ugurlarda ylmy-barlag işlerini geçiren, osmanlydan latyn elipbiýine birnäçe terjimeleri eden Merwe Kökeniň «Karakarga» neşirýatyndan täzelikde çapdan çykan «Türk mifologiyasy» kitabynda türki halklaryň aýratynam yslamdan öňki ynançlarynda ýer alan hudaýlara we adatdan daşary güýçlere degişli maglumatlar bar.

Merwe Kökeniň «Türk mifologiyasy» kitaby türkleriň yslandan öňki ynançlary barada hem maglumatlary dykgatymyza ýetirýär

• Türk mifologiyasynyň kän bilinmeýändiginiň iki sebäbi

Kitaby barada berlen soraglara jogap beren Merwe Köken başga döwletleriň mifologiyasyna garanda türk mifologiyasy baradaky çeşmeleriň çäklidigini aýdýar.

Köken türk mifologiyasynyň grek, müsür, nors (skandinaw) mifologiyalaryna garanda az tanalmagyny-da türkleriň has köp ýurtlara ýaýramagyna we yslandan öňki döwürlere degişli maglumatlary ýazgy etmändiklerine, hatda bu medeniýetiň doly ýatdan çykarylmagy üçin tagalla edilendigine baglanyşdyrýar.

Geçirilen meýdan barlaglarynyň türk mifologiyasynyň merkezindäki türk medeniýetiniňem az hasaplap bolmajak möçberdedigini görkezendigini aýdýan Köken ylmy işiniň bu ugra gyzyklanma bildirýän adamlara girelge bolup biljek derejedäki kitapdygyny aýtdy.

Türk dessanlaryndan daşgaryn Kökeniň kitabynda gürrüň berilýän gadymy türk hudaýlary we mifologiki gahrymanlary şular:

Gök taňry ynanjynda şamanlaryň uly roly bardy

- **Älem-jahanyň eýesi Gök taňry (Kök Taňry)**

Gök ýüzi hudaýyň, aýal hudaýyň, olaryň kömekçileriniň ýaşaýan ýeri. Asman ýarym şar şeklinde göz önüne getirilipdir. Şaman ynanjyna görä on alty gatdan ybarat. Gök yüzüniň garawullary ikikelleli bürgütler.

Gök taňry (Asman hudaýy) on altynjy gatda oturan iň ýokary derejeli hudaý. Ol bütün älem-jahana hökmüni ýöretmek bilen birlikde älem-jahanyňam döremegiň sebäpkäri. Ondan başga birnäçe ruhy, hudaýy we zenan hudaýy özünde saklaýan gögüň ýüzi mukaddes saýlýar.

Şonuň üçinem çadyrlaryň ýokarsynda kiçijik yş (tüýnük) goýulýar. Munda gögüň yüzüne we Gök taňra yşarat bar.

- **Gök taňry üçin ýaş gyzlaryň gurban edilendigi aýdylýar**

Gadymy türkler Gök taňra bolan hormat-sytaglaryny bildirmek üçin ganly ýa-da gansyz gurbanlyklary edipdirler.

Gurban edişlik çäresi türkler tarapyndan mukaddes saýlýan buk

agajynyň ýanynda geçirilipdir, çärä şamandan has köp «Aksakal» ady berilen ýaşuly ýolbaşçylyk edipdir.

Gurban edilen malyň gany ýere damdyrylmandyr, eger ýere gan degse mukaddesligiň bozuljakdygyna ynanylypdyr, işlerini dynanlaryndan soň süňkler ýakylypdyr.

Bu çärä aýallar we çagalar gatnaşdyrylmandyr.

Köken kitabynda has irki döwürlerde ýylds bir gezegem bolsa, Gök taňry üçin ýaş gyzlaryňam gurban edilengi, jesetleriň ýakylandygy barada gep-gürrüňleriň bardygyny aýdýar.

- **Gün we Aý taňrysy:**

Bu iki at hem asman bilen baglanyşykly bolandygy sebäpli mukaddesleşdirilipdir. Hytaý çeşmeleri hun hökümdarynyň her gün irden güne tagzym edendigini (güne salam bermek däbi - t.b.) hanar berýär, käbir uýgur ýazgylarynda hem Aý taňrysy düşünjesi gabat gelýär.

- **Ak ene / Ene MaýgyL**

«Ak ene» diýlibem tanalýan, taňry Ülgene «Ýaradylyş» dessanynda dünýäniň ýaradylma ylhamyny beren mukaddes zenan ruh. Suwuň çuňluklarynda ýaşaýar.

Orta Aziýadan tapylýan taryhy eserlerde türk mifologiýasyna degişli yzlaram bar

- **Gök taňry bilen deň funksiýa eýe taňry Ülgen**

Köp sanly birmeňzeş pikire görä, Gök taňrynyň wagtyň geçmegi bilen funksional taýdan deň derejede galdyrylan, emma ady üýtgedilen görnüşi.

Ülgen wagtyň geçmegi bilen Gök taňrynyň ýerini alypdyr. Dogalarda Ak Aýaz, Aýaz han ýaly atlar bilenem onuň ady tutulýar.

Iň esasy kömekçileri Maýdere, Mangydyşere bolan Ülgrniň Utguçy atly ilçisi-de bar.

Ülgeniň sany ýedi bilen dokuzyň arasynda üýtgeýän ogul-gyzlary bar, olar asmanyň dürli gatlarynda ýaşaýar. Gyzlarynyň ýörite atlary ýok, olara umumy «Ak gyzlar» diýilýär we olar şamanlara ylham berýär.

Ogullarynyň ady bolsa Garaguş, Garşy, Pura han, Burça han, Ýaşyl han. Bularyň içinden Garşyny has eý görüpdir.

Ülgen üçin geçirilen gurbanlyk çärelerinde Gök taňra edilenden

tapawutlylykda boz aýgyr öldürilipdir. Çäräni şaman dolandyrypdyr.

• **Ülgeniň kömekçi ruhlary**

Ýaýyk: Wezipesi habar gatnatmak bolandygy üçin käbir ýerlerde «enem ýaýyjy» (çapar») hem diýilýär.

Suýla: Günüň gyryndysyndan emele gelendigine ynanylýan mukaddes maýa adamlara elmydama ýagşylyk edipdir.

Garlyk: Duman bilen birlikde ady tutulýan Suýlaňka meñzeş wezipesi bolan kömekçi ruh. Oňa doga edilende, bir bacadan howa suw sepelenýär.

Utguçy: Adynyň manysy güler ýüz bilen garşyлаýan diýmek. Ülgeniň ilçisi ýagdaýyndaky bu ruh ýer ýüzüne inmän, hemişe asmanda gezyär.

• **Aýallaryň, çagalaryň, haýwanlaryň goragçysy Umaý**

Altaýlarda zenan aýratynlyklaty bilen tanalan hudaý, mifiki ene hökmünde baha berilen güýç. Onuň ady göktürk ýazgylarynda-da geçýär.

(H)Umaý aýallary, çagalary, haýwanlary goraýan hudaý hasaplanypdyr.

Käbir jemgyýetlerde «Sary ene» diýlibem tanalypdyr. Hatda biziň günlerimizde tagtaçy türkmenleriniň arasynda ýaýran «Sary gyzyňam» şu ynançdan gelýändigini pikir edilýär.

Ok-ýaý bilen şekillendirilmeginiň iň esasy sebäbi, çagalary erbet ruhlardan goraýandygyna ynanylmagynda.

• **Ýer astynyň häkimi, erbetligiň tañrysy Erlik**

Erbetligiň tañrysy Erlik we onuň kömekçi ruhlary bilen birlikde ady tutulýan ýer astynyň, tümlügiň simwolydyr.

Tümlükler älemi ýedi ýa-da dokuz gat görnüşinde şekillendirilipdir. Ýer astyndaky erbet ruhlaryň şamana gara tilkiniň sypatynda görünýändigini pikir edilipdir.

Ýeriň asty köplenç erbet ruhlaryň gidýän «Tamug» dowzahy

hökmünde-de beýan edilipdir.

Erligiň garaoglanlar diýilýän ogullarynyň atlary we missiýalary şeýle:

Garaş han: Garaňkylyk bilen simwolizirlenen hudaý. Berdaşly we güýçli Garaş hanyň gara ýylanlary bolupdyr we gijesine höküm sürüpdir.

Kereý han: Ýer ýüzüniň arabozar hudaýy. Agzalalyk tohumyny ekmegi bilen tanalyppdyr.

Matyr han: Daş bilekli edilip şekillendirilen Matyr han gaýduwsyzlygy bilen tanalyppdyr.

Kömür han: Şaman bilen Erlik hanyň arasynda araçylyk edýändigine ynanylyppdyr. Kömür ýaly gara sypatda şekillendirilipdir.

Şyngaý han: Garjaşyklyk döredýändigine ynanylyppdyr.

Padyş-Pyý han: Ýer ýüzüni heläkçiliklere, ýokanç kesellere we tebigy betbagtçylyklara iterýän hudaý hasaplanypdyr.

Ýabaş han: Ady bulagaýlyk, hülgentlik bilen tutulan hudaý.

Demir han: Ýeke gözli Demir han demirçiligiň hudaýy hasaplanypdyr. Ýer-sue hudaýlaryndan Ýo-Kan atly ogly bolupdyr.

Uçar han: Şum habarlary getirmegi bilen tanalyppdyr. Içalyçylygy hudaýy hökmünde-de hasaplanypdyr.

• **Ýer-suw hudaýlary haýsylardy?**

Ýo-Kan: Ýer ruhlarynyň iň güýçlüsi bolan Ýo-Kan ýeriň goragçylygyny-da edipdir.

Talaý han: Deňizleriň we derýalaryň howandary bolan Talaý han birnäve tarapy bilen grek hudaýy Poseýdony ýatladýar.

Baý Baýanaý: Awçylaryň goragçysy bolan bu ruh gök ýüzüniň

gündogarynda oturypdyr.

Adam han: ynsanlary goraýan hudaý.

Şalyk han: Awçylyk bilen baglanyşykly Şalyk hanyň örän güýçli adamdygyna, şol güýji arkaly hudawy güýjr eýedigine ynanylypdyr. Awa çykýanlar oňa doga-dileg edipdir. Şeýle-de aw bilen baglanyşykly Mohol Toýon atly ruhuňam bardygyna ynanylypdyr.

Ali KEMAL ERDEM.

Şenbe, 06.02.2021 ý. Edebi makalalar